

սխալին հետ կապացութիւն ունի ։ Մարդաբան փոխանակ Պարզաբան այս ենթադրութիւնը կը հասաւառուի այսպէս։ Ագաթաթանգեղոց իւր ցանկին մէջ յիշած է Հայաստանի գրեթե մոլոր նշանաւոր նահանգները, հետեւարար անհարին է որ զանց առած ըլլար Գուգարքի պէս Նշանաւոր նահանգ մը, յառաջ բերելու համար Կարգարացոց այլուր անձանթ աշխարհը և գործակալ նոյն Մատենագիրը այդ երկրին իշխանը կը յօրչորչէ իշխանի (Հմատ. եւ էջ 650)։ Խոկ այս յօրչորչանքը յայտնի է մեր հին պատմագիրներ որ յատուկ էր Գուգարացոց իշխանին (Քիշ. Դ. Ե. Ճ. Վ. Փ. Փարացի 134, 148 ե.ն. Հմատ. եւ Կորիւն, 32. Խոր. 191, 258)։ Այս հիման վրայ կրնակ Ագաթանց եղելայ այս տեղին Հերշմանի հետ Գուգարացոց, անուան առաջապահ մը նկատել եւ Մարգիւարտի ենթադրութեամբը մէկնել։

Այս Գորդիոնի աղաւաղումը Ագաթանց եղելայ մէջ շատ հին է, այնպէս որ յօրնենացին իւր օրինակին մէջ այնպէս կարդացած է, որ եւ պատմառ տուած է պատմագրին Հին Հայաստանի մէջ այդպիսի նախարարութիւն մը ենթագրելու եւ մուգացածին երեւակայութեամբ անոնց ծագման համար զրոյց մը յօրինելու՝ սերեցնելով զանոնք Առան անուն նախարարէ մը — “ի սորա (յԱռանայ) զաւակէ ասեն սերեալ զազդ Ռւտեացոց եւ Ծովդէացոց եւ Գորդիոնոց իշխանութիւնն”,

Խորնեացի այս ազգին երկրորդ յիշատակութիւնն կ'ընէ Տրդաբի՛ հիսիսային ազգաց հետ պատերազմը պատմած ատենն պատերազմն վայրը կը զնէ Գուգարացոց աշխարհը։ Ացբըն յիշխատակութիւնն մ'ալ կը տեսնեմք, երբ կը պատմէ Մաշտոցի տորոններութիւնը Աղաւանից կողմերը։ “Այս զնշանագիրն է Գորդիոնց լեզուին։ Այսոր այլուր անձնանօթ է Գորդիոնց լեզու մը եւ նշանագիր։”

Ագաթանց եղելայ Զեռագրաց բաղդատութեամբ Նոր Հրատարակութիւնը այս կետին մէջ կու տայ մէզի կոռուսն մը որոշելու թէ Խորնեացին Ագաթանց եղելայ որ խմբագրութիւնն ունեցած է աշաց առջեւ։ Խնչպէս Հրատարակիչք գեղեցիկ դիտած եւ Յառաջարանին մէջ, Զեռագրաց Համեմատութիւնը երեք իտումին կը բաժնէ ճենագիր առջեւագրութիւնը մէջ առաջ առաջ առաջ առաջ ինկատ առնով, աւելին պահանջել կարելի չեր։ Սակայն այն մասնիկը աւելի ման-

“Կուգարացոց, ուղիղ ընթերցուածը. 1. Ճառընիր էջմիածնի Մատ. թ. 1753 (յամէ 1220), 2. Ագաթանց եղու թ. 1655 (յամէ 1293) եւ 3. Ագաթ. թ. 1659 (ԺԶ գարէ). Երբինն ունի արդէն Գորդիոնցոց, որմէ ծագած կ'երեւայ Ագաթ. միւս խմբերու Գորդիոնցոց սիսալը, որ եւ պատմառ եղած է խորինաց նոր ազգ մը եւ աշխարհ ենթադրելու։

Հ. Հ. ՀԱՄԲՈՒԹՅԱՆ

ՀԵՅԵՐԻՆԻ ԱՅԼԻՆ ՌՈՒՆԵԿԸ ԳԵՍՈՒԿԸ ՀԵՅԵՐԻՆԻ ՏԷՇ

Ասկեդարեան հայերէնի վրայ Միկմարեան հարց ըրած մանրագիրնին խուզպիկութեանց շնորհիւ հայ դասական մատենագրութեանց մէջ երեւան եկած է՝ իորբթ ու օտար յետամուտ բացարութիւններու, բառերու, մասնիկներու բաւական ստուար կոյտ մը, որմէ թէ իրենք խորշած են իրենց գործոց մէջ եւ թէ նաեւ իրեւ հայանգ աւանդած են հասարակութեան՝ յարմար առիթներով։ Այս մասնիկներէն է նաեւ հայերէն այն մասնիկը, որուն վրայ հոս կ'ո զեմ խօսիւ։

Հառընուիքի Հեղինակը Հ. Քոռնեան հետեւալ ակնարկութիւնն ըրած է առ այս. “Ասուսածային, Տորդիային, Երինային եւ այլն ածանցները հին ընտիր մատենագրութեան մէջ խիստ ցանցառ են, անոնց տեղ կ'ըստու՝ սոսուածնեին, սոսուածնական, Տորդիւուն, Տորդիուն, Երինաւուր, Երինաւուրուն եւ այլն։ Այն մասնիկը աւելի սեղական ածանց կը շինէ, լուսոյն, դաշտոյն, ցանցայն . . . եւ այլն”,¹ Հառընուիքի Հեղինակին այս խօսքը աշքի առջեւ ունենալով Նորայր Բիւղանդացիր, եւ մէկալ կողմանէ սոկեդարեան մատենագրութեան մէջ այն մասնիկն ասեկ կրկնութիւնը նկատելով՝ կը գժուարի վճռական պատմասնան մը տալ. ահաւասիկ իւր կարծիքը, “ի վերցյեգեալ օրինակաց կը տեսնուի որ Մորդիային, եւ մանաւանգ Առաջնուծային չեն այնչափ ցանցառ, բայց թէ ամենայն վկայութիւնը եւ վաւերական են, ոչ ունիմ ասել,² Նորայրէն, գտնուած պարտգաներն ի նկատ առնով, աւելին պահանջել կարելի չեր։ Սակայն այն մասնիկը աւելի ման-

¹ Թռունեան Հ. Թ. Հատակնարի ընթերցուածք, էջ 286, Հմատ. նաեւ Մէկնելիքն Հ. Գ. Արդի Ալլուագիս. Ա. էջ 127:

² Կորիւն Վարդապետ եւ Նորին թարգմանութիւնը. էջ 218.

րադին քննութեան ենթարկելով այս եզրակացութեան կը հասնիք թէ ոյն ածանցը հին ըստիր մատենագրութեան մէջ ոչ միայն “իտո շոնցար”, եւ, այլ եւ 2եռագրաց բազդատութեամբ կարելի է ապացուցանել, թէ այդ իտո շոնցար օրինակներն ալ յետամուտ են, ուրեմն եւ Նորարին յարաջ բերած — ոչ ամ բողջական — վկայութեաններն¹ հին դասական չեն:

Եւ այս դատաստանը յանդուգն պիսի շնկատուի ամէն անոնցմէ, որնկ առիթ ունեցած են բարդատել 2եռագրիներ: 2եռագրաց տարբերութիւննեն աշքէ անցընելով շատ դիրաւ կը նկատեն երեւոյթ մը. մնչ ընթրելաց յն եւ հնագոյն ձեռագիրներն ունկերաց հայերէնի հոգոյն առանձնայատուկ պէսսէս ձեւերով կ'ունենան առաւածակն, առաւածառնեան, եթառ-ռուկն, խռարին ոչ ընթրե ձեռագիրները շեղելով սկզբնագիր օրինակն եւ այսու, Այս-նեանի հետ խօսելով, “իրենք իրենց միսակ մալով”, և կրտմացնն իրենց ողջութիւնը եւ ուղարկի կը դիմեն միաձեւութեան ռամկական հակման², մեր նիւթին մէջ՝ ոյն ածանցին:

Օրինակներով հաստատենք մեր ըստեր: 1. Հ. Գամբընեամի հրատարակած Արբանա Պատարագամայցըին բարսեցեան ունկերաբեան Պատարագին ու. “Քրիեաց (զմել) ի մոլորաթիւնէ կատապատութեան” (էջ 134) նախագառակ թիւնը W շատ ինչո՞ւ օրինակ պայտկրենով կ'ընթեռով: “Ու փեկեաց զնել ի իտո-ըրյուն ի բապատասխանէն ու. “Փիսանակ երկուուրիս, (անը) զերին-ըրյուն” (անդ. 146) Մ օրինակը կ'ընթեռնուն “զերին-ըրյուն”, ինչպէս որ քիչ մը վեր անուղակն ունեկեաբեան բառը ոսյի որ-որ կ'ընթեռնուն “անուղակն լու. որ ունկերաբեան չէ. Ո. Վ օր. 132 էջի մէջ ամբոյջ նախատառութիւն մը պայտկրեով “ճանապարհորդեաց ընդ ամենային իւր ՍԱԲԻԴԿԱՅԻՆ իւնցուցուն” նախատառութիւնը կը կարենա, որ ի հարէկ միւս օրինակներուն մէջ դոյցիթիւն չունին: Այս տարբերութիւններին գրեաւ Գամբընեան շատ իրաւաց որ:

1 Անդ. էջ 217-219.

2 “Զարմանեք էն որ (Փ. Գարու) ամէնն աւելի արդինաւոր (մասենագրիներն աւ որ հետեւողն թեան լարը բառ պետք բանած կերթան, լառ աւ դիրաւ կը դիմն եւ ու զըսթիւնն անմիջապէս կը կործացնէն երե իրենք իրենց միսակ որ մասն, եւ որ որ նաև տող ու առջ, երես առ երես նախնացմէ օրինակելով դոյջ կ'ըլքան, Ֆրիդի հայկաբան ու մնեն որ նախնացմէն միջը կամ զարուի որ ինչպատ յանկուսածուն լու փախուստնեաց մի հումարութիւնն էն: Այսնեան, քննակ, նախացակը, էջ 138:

Եվին, այս թարգմանութեան լեզուին բերման աւելի հաւատարիմ մասուն համար: Գրչաբարց մէջ շատ ցանցար չէ “աստուածելէնի” բառն “աստուած-ոյնի” բառով փոխանակելը: 2. Եւադրի նոր հրատարակութեան մէջ (աստուածելէն եւ մարդկոբէն բառերու տակ տարբերութիւններ չկամ) 123 էջի “իտո-ըրյուն” դասականը, թէ օրինակները կը արարան “իտո-ըրյուն”: 3. Նմանապէս Եւերեայ եւ կերպական պատմութեան “Սկիզբն արարից . . . ի փրին եւ ի պանչելի աստուածութենէն անտի Քրիստոսի (էջ 6) նախադասութիւնը մեր Մատ. 217 եւ 515 յոռի եւ նորագոյն նախադիրները կը փոխն եւ կը կարգած “ասուու-ռույն”, Այսարին փոփօնութիւններով անշուշտ մուտ գտած է Եւերեաինախ մէջ “ասուու-ռույն” ո՞ւ ստեղ կիրառութիւնը. հման. “ասուու-ռույն” արգարութիւն, էջ 12. “ասուու-ռույն” առաքեալ, էջ 21. “ասուու-ռույն” պատգամքը էջ 29. “ասուու-ռույն” օրէնքը էջ 200, “ասուու-ռույն” ասնձը, էջ 200!: 5. Դէպի ոյնի գտաման զգակը այս երեւոյթ տակի ցայտուն կը նշնարկի Ազաթանգեպայ նոր հրատարակութեան մէջ: Ընտիր օրինակներու ձեւաշատ վերջաւորութիւնները մասնաւորակս Ար օրինակի երրու ոյն միաձեւ ածանցով դրեթէ կը փոփօնին. ա. բոլոր ձեւադիրներու “ասուու-ռույն” իրուզոյնը (էջ 146) հակառակ օ՞ւ այնշափ հաւատարիմ ձեւադիրն, ունի “ասուու-ռույն”, բ. “ասուու-ռույն” վարդապէտութեանն, Ար. օր. կը կարգան “ասուու-ռույն”. գ. “ասուու-ռույն” ճանապարհացն, ա. օր. ունի “ասուու-ռույն”. դ. “ասուու-ռույնիւն” (էջ 402) զստ իրենց սովորութեան Ար օր. կը կարգան “ասուու-ռույն”, նյուպէս է. “ասուու-ռույն” (էջ 284, 299, 306, 333, 341, 353, 366) գասական ոովրական մասնիկը այս երկու օր. կ'այլայլն ու կը կարգան միշտ “ասուու-ռույն”, աճճ օրնիք. միշտ անդամը (էջ 309). շ. “ասուու-ռույն” (էջ 204) Ար էրեւութեանն “ասուու-ռույն” նիշպէսն անեւ է. “ասուու-ռույն” (էջ 204), ը. Վենեսուս. տպ. (էջ 233) “ասուու-ռույն” ի ինուորդու. ը. զոր Նորպար յասաշ կը երեք, միւս ձեւադիրները վարերան կ'ընթեռնուն “ասուու-ռույն” ի սակագույն նոր հրատարակներն մէջ ասպրած է անգամ կը “ասուու-ռույն” մասնիկը (էջ 149), զոր և Ար կ'ընթեռնուն զարմանալի կերպով “ասուու-ռույն” եւ Ալենետ. տպ. (էջ 218) “ասուու-ռույն”, ի. արժանի եղին ասուու-ռույննեան շնորհացն, դ. կ'ընթեռնուն հոս “ասուու-ռույն”, “ասուու-ռույն” հոգւույն ան “ասուու-ռույն”, “լսել ասուու-ռույննեան բանին”

1 Անդ մեր ըստեց աւելի կը հաստատուի պիսու որ Եւերեանուի ճամացր քաղաքացուուն են ճամացրիներն, եւ ճամացրակներու մէջ գտանուշ նախական գրուածքները սովորաց նախարարւուն են սորովներու իրեւ հաստարաց ինչպատ յանկուսածուն լու փախուստնեաց միջը պէս կը գործածէ գործեաւ, ու-կեցնեւ, պակսեցնելով, պար-զելով եւ այն, Հատուցն, ընթերց. Ա. տպ. էջ 51:

ԱԲ "առողջապահ"։ Նմանապես "ի հարածին ուսուցանական միջոցն" (էջ 322) ԱԲ "առաջա-
շաբան"։ Հմտ. նաեւ էջ 352, 353, 374 ուր
"առողջապահներ" գիմաց ԱԲ օր. ունին "առաջա-
շաբան"։ Թէպէս եւ Կողայիքի՛ Ադաթ անդեղունէն
բերած չորս մարդուններու համար այլակերպ ըն-
թիրցուած չի անցնար նոր հրատարակութիւնը,
սակայն այս բառի մէջ ալ միաձեւութեան բերումն
ակի յայտնի է. օրինակի համար. Ճ.՝ Մարդուննեան
մարմինն" (էջ 185) ու ճառընարդը եւ ԱԲ օրին. կը
կարդան "մարդունն" մերկանու զննութիւն մարդու-
ննեան" (էջ 308) ԱԲ. "մարդունն" եւ վիրշակէս
"ի տկարութիւն մարդուննեան կարգացն" (էջ 299)
կը կը փոխէ եւ կը կարդայ մարկերպ "մարդունն"։
Ճ.՝ Ադաթ անդեղուն թէ նոր եւ թէ վենես։
Հրատ. համասրապէս ունին "ի խուրացն ճանա-
պարհու" (էջ 125, Անեսեմ. 182) զոր նորայր չէ
յիշած, թաճճած ճենացիկիննեան նոյն կողղուն եւ
կը նթեւունուն "ի խուրացն" էթ. Ճ.՝ ի խուրացին
մորջ աղջան հետանուացն ու ճառընարդը պայտփո-
խելով կը կարդայ "ի խուրացն" իրաւամբ ուրիշն
իմաստ. Ժէ 17 "ի խուրացն" ամպ երեւի ազաւազ
անսիրագառաթիւնը ուղղակի կը համարի Հատուն-
տիրի Հեղինակը "ի խուրացն" Բաց ասու "մարա-
խուն սառեւրացն իսունըն թանձնութեան նույեալ
է ի վրայ ձերյ աչաց պատին" (Ադաթ էջ 122) և
օր. ունին "ի խուրացն"։ Հալածէր զզորս "ի խուրացն",
(էջ 458) ու ճառընարդը "ի խուրացն" էթ. Նո-
րայրի Ադաթ անդեղուններու այններն մին ալ
է "անդունուն" (էջ 127, Անեսեմ. 184), նոր հրատ.
"անդունուն" բբէ անը ընթիրցուածն աւելի ուղղու-
է, այսպէս ունին նաեւ թաճճած օրինակները, ԱԲ
"անդունուն", Դ. միայն "անդունուն"։ "ի ասհան-
ծփանաց անդունուն" մուեգին աւեցնան (անդ 139,
Անեսեմ. 203) մանաւոր տարպերութիւնն մէ չըսնին
հոս ճեւագիրներու, եւ զարմանալի չէ, բայ որում,
ինչպէս վերն ալ շեշտեցիւք, այնի մասնիկը տե-
ղական ածանց կը շնէն գասական հայերկի մէջ,
հմտ. անդունուն, Ուղոր. 146. յանուանին, եղն.
103. յեւունուն, Օրին. Ժէ. 11. բուշոյի Զաքար.
Է. 7. Ըրոյն, Բայր. 157 Եւայն, Վեղապէս ժէ.՝
"ըստ անդունուն" կերպարանացն նախագառա-
թիւնը, զոր նորայր մէջ բերած է, և օր. միայն
կը նթեւունուն "անդունուն", որ աւելի վասերական է,

Այս վկայութիւնները թէպէս սաղտկալի
են եւ շատ ցամաք, սակայն կը ցուցընեն վճռա-
կան կերպով թէ դասական միւս մատենագրու-
թեանց մէջ վայրավատին ցրուած ոյն ածանց-
ներն ալ պայմիդ հելքմանց կը սպասեն, որ
անշուշտ կիրականանայ երբ ճեռագրաց համե-
մատական հրատարակութիւնները հրապարակ
ելլեն։

Հ. ԱրոՍԱԿԻՍ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Ա Ջ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Դ. ԽԱՐԵՆԵՑԻ ԱԲ "ՄԻԹՔ. ԲԵՒԼ ՀԱՅ ՓԻ-
ԼԱՎՐԻՆԵՑ ԲԵՐԵՆԻ ԲԵՇ

Փողովդական վէպին — Սամանց Ցան
— մէջ՝ պարզ խօսք մը կը գրաւէ ուշադրու-
թիւնս:

ՄՇէրի մահէն ետքը ծնած դաւիթը որբ
էր, որպէսետեւ ծնող մայրն ալ կը մեռնէր ան-
միջակէս: "Կնիկը տարան վերուցին, կ'ըսէ վէպը
— ուն մայ իւր շըմն":

Առ խօսով հասկնել կ'ուզուի թէ՝ "ան-
տէր, անպաշտպան մաց գետինն, ուր տարրեր
փուոց չկայ իւրէ զատ, որ ցողուաւոր խոտէ,
Ֆ.է. հիւսուած կ'ըլլայր":

Վէպին փոփոխակներէն (variante) մէջ՝
շարի տեղ կը գործածէ արդէն իսէր բառը. —
...աղջն անտէր կը մայ իւրէ (փսիաթ) վե-
րայ.՝

Ուրիշ փոփոխակի մը մէջ ալ ձեւը նոյն
է. — "Մէր աղջն ա'կէնայ լոր շըմն: ՄՇէր
ըսաց՝ թըլ իւրը, թըլ կենայ լոր շըմն: Որուն
իւր բացարութիւն կը գտննէք գրքին ստորէշ՝
Տեսեւեալը. — "ցոլ բառին է (= ցորի
կոթ). այստեղ նշանակում է՝ որք կը մայ: "

Գիտնական բանահաւաքին (Բ. Խալա-
թեանն) տուած այդ բացարութիւնը, ինձ կը
թուի, բռնազօս է: Որչափ գիտեմ՝ շուրջէն յօ-
ւաններէն խսիր չի շնուրիր, գէթ մեր կողմէրը
(Մկնս ալ կ'ըլլալով): Հազին միայն,
— ան ալ նեղ պարագաներուն ՝ ուրիշէնի
(հաճար) երկար ցողուններէն աղքատակի խսիր-
ներ հիւսուլով կը գործածեն գաւաշի գե-
ղցինները:

Իսկ մէջ (կնիւն) խսիր շինելը սովորական
է, եւ կնիւնի տերեւններն ալ տեսակ մը ցո-
ւած են:

Ցը կամ Ցըուն ընդհանուր կոչումով
ըմբանուած փողաձեւ տերեւններ ունեցող կնիւնէ
(ֆ.) կը հիւսունի նաեւ զամբիւլներ, զամբիւ-
լնինք (սէլէ), կողզիկներ, եւ անային ուրիշ
յարմարաւոր ափսէ-ընդունարաններ: Ցորենի եւ
հաճարի ծղծններն ալ՝ աւելի փոքր նման բա-
ներ կը գործեն գեղցիքը:

Աւելի խոյօր կողովներու, սակառակողվ-
ներու, կշոքիթաթի (Խոր) շխութեան համար
կը գործածեն, — նոյն իսկ վանի այգետէրեր

